

تاریخچه میرزا کوچک خان

روایتی نو و متفاوت از قیام جنگل

نوشته سید محمد بحر العلوم قزوینی

(۱۲۵۷ - ۱۳۳۲ شمسی)

به کوشش: مهدی نادر محمدی

بحرالعلوم قزوینی، سیدمحمد، ۱۲۷۵-۱۳۳۲	سرشناسه:
تاریخچه میرزا کوچک‌خان: روایتی نو و متفاوت از قیام جنگل / نوشته سیدمحمد بحرالعلوم قزوینی؛ به کوشش مهدی نورمحمدی	عنوان و نام پدیدآور:
تهران: نامک، ۱۳۹۵	مشخصات نشر:
۱۰۴ ص: مصور	مشخصات ظاهری:
۹۷۸-۶۰۰-۶۷۲۱-۵۹-۰	شابک:
فیفا	وضعیت فهرست‌نویسی:
میرزا کوچک‌خان، یونس بن میرزا بزرگ، ۱۲۹۸-۱۳۴۰ ق	موضوع:
نهضت جنگل، گیلان، ایران، ۱۳۳۲-۱۳۴۰ ق	موضوع:
Jangal movement, Gilan, Iran, 1914-1921	موضوع:
ایران - تاریخ - قاجاریان، ۱۱۹۳-۱۳۴۴ ق - جنبش‌ها و قیام‌ها	موضوع:
Iran-History-Qajars, 1779-1925 *Protest movements	موضوع:
نورمحمدی، مهدی، ۱۳۵۱، گردآورنده	شناسه اف‌ده:
DSR ۱۴۷۱/ب/۳ ۱۳۹۵	رده‌بندی کنگره:
۹۵۵/۰۷ ۲ ۴۵	رده‌بندی دیویی:
۴۳۰۰ ۱ ۶	شماره کتاب‌شناسی ملی:

نامک در زبان پهلوی (فارس) به معنای کتاب و نامه است

تلفن: ۶۶۴۱۷۱۳۶

تاریخچه میرزا کوچک‌خان

روایتی نو و متفاوت از قیام جنگل

نوشته سید محمد بحرالعلوم قزوینی

به کوشش: مهدی نورمحمدی

اسکن و ویرایش تصاویر: مصطفی ذکریا پور

طرح جلد و صفحه‌آرایی: مصطفی ذکریا پور

نوبت چاپ: اول، ۱۳۹۶

تیراژ: ۷۰۰ نسخه

قیمت: ۹۰۰۰ تومان

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۶۷۲۱-۵۹-۰ ISBN: 978-600-6721-59-0

تمامی حقوق این اثر محفوظ است

تکثیر یا تولید مجدد آن کلاً و جزئاً، به هر صورت (چاپ، فتوکپی، انتشار الکترونیکی)

بدون اجازه کتبی ناشر ممنوع است

دفتر فروش: ۶۶۴۷۷۴۰۵ داخلی ۱

فهرست مطالب

۷.....	مقدمه
۱۵.....	زندگی نامه ایدالله سید محمد بحر العلوم
۱۹.....	تاریخچه سرک کوچک خان
۲۲.....	ترقی کوچک خان، جنگ مومن
۲۳.....	دعوی استقلال کوچک خان
۲۴.....	حرکت انگلیس ها به قفقاز
۲۶.....	ورود عثمانی ها به بادکوبه و عودت محب ها به پهلوی
۲۸.....	تسلیم حاجی احمد به دولت و اعدام دکتر حشمت
۳۰.....	تشیث کوچک خان به بالشویک ها در خفا
۳۱.....	ورود بالشویک ها به پهلوی و خروج انگلیس ها
۳۴.....	شکست فاحش بالشویک ها از قزاق ها نزدیک قزوین و فرار به بلخ
۳۶.....	پناهنده شدن کوچک خان به جنگل و طرفیت باروس ها
۳۸.....	قبضه بالشویک ها رشت را ثباتاً و تخلیه آن
۳۹.....	تصرف بالشویک رشت را ثالثاً و خالی شدن ایران از روس ها
۴۰.....	کارهای کوچک تا پایان امر او و تسلیم اکراد به دولت و سرگردانی کومونیست ها
۴۴.....	طغیان ابراهیم یا کبیر خان و هلاکتش
۴۴.....	سرکشی سید جلال چمتی و کشته شدنش

- ۴۵..... احسان الله خان رئیس کومنیست‌های ایرانی
- ۴۶..... ابراهیم آقای امینی کیست؟
- ۴۷..... پایان کار کومنیست‌های ایرانی
- ۴۷..... مفقود شدن قسمت مهمی از قشون روس در ایران
- ۴۹..... پیوست ۱- زندگی‌نامه خودنوشت آیت الله بحر العلوم
- ۵۷..... نژاد مؤلف از جانب پدر
- ۵۸..... حج میرزا فتح مجتهد
- ۶۲..... نژاد فقیر از جانب مادر
- ۶۳..... سجد آلتی موافق برادرش
- ۶۵..... پیوست ۲- تبار رشتوندی سرز کوچک خان جنگلی
- ۷۵..... بخش تصاویر
- ۹۵..... فهرست اعلام

مقدمه

نهضت جنگل و پیام میرزا کوچک خان جنگلی یکی از رویدادهای مهم تاریخ معاصر ایران محسوب می‌شود. تا کنون در خصوص این واقعه تاریخی و میرزا کوچک خان شخصیت اصلی و محوری آن، کتاب‌ها و مقالات متعددی به زبان فارسی و دیگر زبان‌ها به رشته تحریر درآمده و قضاوت‌ها و برداشت‌های گوناگونی نیز درباره آن صورت گرفته است.

کتابی که فراروی خوانندگان ارجمند قرار دارد، نوشته‌ای است مختصر اما جدید و متفاوت درباره نهضت جنگل و میرزا کوچک خان جنگلی که به نثری ساده و روان، توسط آیت‌الله سید محمد باقر العلوم قزوینی، از فضایی قرن حاضر (۱۲۵۷ - ۱۳۳۲ خورشیدی)، به رشته تحریر درآمده و خود مؤلف، آن را «تاریخچه میرزا کوچک خان» نام نهاده است.

مؤلف با ذکر این نکته که از هنگام ورود میرزا کوچک خان به جنگل تا پایان کار او، در انزلی، کسما و آبادی‌های اطراف انزلی حضور داشته، بر این اعتقاد است که این تاریخ را بدون دخالت دادن اغراض شخصی و بر اساس مشاهدات و شنیده‌های خود به رشته تحریر درآورده است. وی در این خصوص می‌نویسد: «علاوه بر این که در تمامی تألیفات خود، جمله‌ای

را بدون تحقیق کامل و یا آلوده به غرض و مرض رقم نزده‌ام، از داستان کوچک خان از بدو ورود او به جنگل تا خاتمت امرش در بندر پهلوی و آبادی‌های اطرافش و مخصوصاً مدتی در کسما یا مرکز جدید گیلان شخصاً حضور داشته و بیشتر مسموعات و مشاهدات خود را نگاشته‌ام. و در خاتمه می‌افزاید: «این بود فهرست داستان کوچک خان و رفقای وی با سایر وقایع که مؤلف خود مشاهده کرده و یا به زحمت از مدارک معتبره به دست آورده‌ام و بدون مرض و اعمال غرض ثبت نمود، تا مفروضین چه بگویند و چه بنگارند.» (صص ۲۳ و ۴۸)

به طوریکه از مطالعه این تاریخچه برمی‌آید مؤلف نظر مثبتی نسبت به میرزا کوچک خان نداشته که این دیدگاه در جای‌جای نوشته او منعکس شده است. به نمونه‌هایی از این گونه نظرها اشاره می‌نماییم:

«از بدایت حال، سخنان وی در حلا و ملأ از بلندی خیالات و شور کَلّه او حکایت می‌کرد و تدریجاً از بانگین فتنه در گوشه و کنار شهر و در آویختن به زید و عمرو در بین طلب که به شرارت و در میان متمدنین به وطن‌خواهی معرفی شد.» (ص ۲۰)

«هر گاه انگلیسی‌ها از اندازه بُزدلی و کوچکی کوچک خان آگاهی می‌داشتند، آن همه لیره به روس‌ها بی‌جهت نمی‌دادند.» (ص ۲۶)

«کوچک خان در طی نطق خویش، چهار ماهه درگذشتن از خاک

ایران و تصرف هندوستان را به مجاهدین وعده قطعی داده ...» (ص ۳۴)

«کوچک خان در بدو ورود بالشویک‌ها چنین می‌پنداشت که به

همراهی ایشان در قلیل مدتی تمامی کشور ایران را خواهد متصرف گردید و شاهد بر این دعوی، نطق [بندر] پهلوی وی بود که مذکور گشت، لیکن

پس از استیلای بالشویک‌ها بر مازندران، از فرار آن‌ها به حملهٔ مختصر یک عده قزاق دانست کوبیدن بیرق داس و چکش چنان که در نطق پهلوی به اهالی وعده می‌داد به بام شمس‌العمارة طهران بدان سهولت و آسانی که خیال می‌کرد ممکن نیست و فتوحات وی در جنگل و منهزم ساختن یک دسته روسی نابلد غریب نیز فقط به سنگ‌های سخت طبیعی آن مستند بوده، نه به شجاعت مُشتی گیلانی و تنی چند فعلهٔ کرمانشاهانی. (ص ۳۷)

کوچک خان از روس‌ها استفاده‌های مادی هنگفتی نمود، از آن جمله قیمت‌های بسیار ارشایی بود که به روسیه حمل می‌شد، زیرا برنج‌هایی را که روس‌ها در کریمک خان می‌گرفتند و او از انبارهای تجار از باب ولایت به قصد دت مطلق می‌آورد با کمال دقت قبان کرده، به روس‌ها تحویل می‌داد. بعضی را بر این معنی عصبانی شده، با خشونت و تندى از روس‌ها پرسیدند شما که از کشور دیگری آمده و به ظلم اموال ما را غارت کرده می‌برید، دیگر چرا آن‌ها را رزین کرده، در دفتر ثبت و ضبط می‌کنید. جواب گفتند گویا شما چنین پنداشته‌اید که ما آن‌ها را مفت و بلاعوض مآخوذ می‌داریم، لیکن گمان شما غلط است. کوچک خان آنچه به ما می‌دهد به نرخ روز قیمت آن را نقد یا جنس از اسلحه و احجار کریمه و غیره از ما می‌گیرد. (ص ۴۴)

«هنگام کيفر خون‌های ناحق و روز تلافی ستم‌های گیلانی، معلوم دررسیده، کوچک خان بیچاره شغال‌وار از این سوراخ به آن سوراخ جنگل گریخت. اکراد^۱ و قزاق‌ها او را تعقیب نموده، نقاط مهمهٔ جنگل را از تصرفش

خارج ساختند. ضمناً اطرافیان کوچک خان نیز به تدریج متفرق شده و اهالی آن حدود به لحاظ علاقه ملکی و غیره، قهراً به اطاعت قشون دولتی تن دردادند و کوچک خان فقط با مُشتی از بستگان و خواص خویش به جنگ و گریز در گوشه و کنار به سر می برد و علاوه بر این که رعایا و اهالی جنگل به سبب دیدن فشارهای سخت از آن ظالم در هیچ سوراخی راحتش نمی گذاشتند و راپورت می دادند بدبختانه در آن گیر و دار، برف بسیاری نیز بیارید، چندان که تمامی طایفه را مسدود و کوچک خان را به گریختن از جنگل مجبور نمود. (ص ۴۲)

کوچک خان پیش از ورود بالشویک ها از حیث اخلاق و آثار عقاید اسلامی بسیار خوب بود ولی پس از اختلاط با آن جماعت، مخصوصاً با بعضی از کومونیست ها، ایرانی، قهراً در بسیاری از عناوین وی تغییرات و تبدیلاتی پدید آمد که از شرح آن ها صرف نظر نمود. (ص ۴۳)

ذکر این توضیح ضروری است، که چاپ یادداشت های آیت الله سید محمد بحر العلوم به معنی تأیید تمام اعمال و اظهارات وی از سوی نگارنده نیست و نگارنده که خود را در جایگاهی نمی داند که در این خصوص اظهار نظر نماید، تنها به منظور رعایت اصل امانت دارم و سودمند واقع شدن این یادداشت ها برای پژوهشگران، به نقل دیق و بدون تحریف آن اقدام نموده است.

بدیهی است با توجه به این که باب تحقیق و اظهار نظر درباره مراره باز است، چاپ این تاریخچه می تواند زمینه ساز تحقیقات بعدی توسط محققین و صاحب نظران در خصوص صحت نظرات مؤلف آن شده و زوایای پنهان این واقعه تاریخی را بیش از پیش روشن سازد.

اما یکی از نکات مهم و در خور تأمل این تاریخچه، این است که اطلاعات مهمی درباره پدر، مادر و تبار میرزا کوچک خان به دست می دهد که تا پیش از این، در این خصوص اطلاعات واضح و روشنی وجود نداشته است.

بر مبنای نوشته سید محمد بحر العلوم، مادر میرزا کوچک خان از اهالی قومن بوده و تبار وی از طرف پدر به ایل رشوند رودبار الموت قزوین می‌رسد. لازم به ذکر است امروزه درستی این مطالب با چاپ کتاب‌هایی همچون «من و آزادی» (خاطرات میرزا حسین خیاط، از دوستان عارف قزوینی و میرزا کوچک خان جنگلی) و جلد هفتم «روزنامه خاطرات عین السلطنه» به تأیید رسیده است.

میرزا حسین خیاط در این خصوص می‌نویسد: «در تاریخ چهارم ربیع‌الثانی سال ۱۳۴۰ ق خبر رسید که میرزا کوچک خان هنگام تصادم با قوای مهاجم دولت ایران، در کوه‌های ییلاق بین ماسال و خلخال از زحمت سرما دار فانی را به عین رشت و سر او را خلخال‌ها از بدن جدا کرده و به طهران می‌برند؛ و پس از تحقیق معلوم شد که جسدش را در قریه خانقاه خلخال مدفون ساخته‌اند. پلی عاقبت کوزه در راه آب خواهد شکست. میرزا کوچک خان اسمش میرزا یوسر، سر میرزا بزرگ از طایفه رشوند، از اهالی بلوک رودبار قزوین است. تولدش در سال ۱۲۹۸ در محله اوستاسرای رشت، وفاتش در سال ۱۳۴۰ ق واقع شد.»^۱

عین السلطنه نیز در یادداشت‌های جمادی‌الاولی ۱۳۳۶ قمری می‌نویسد: «در رودبار که رفتم گفتند میرزا کوچک خان اسلا رشت است. از رشوند های رودبار که سابقاً جمعی از آن‌ها به رشت رفته وطن اختیار کردند، لیکن خودش مایل نیست به این سمت معرفی شود. این مسئله را هم

۱. من و آزادی: خاطرات میرزا حسین خیاط (فرنیا)، از دوستان عارف قزوینی و میرزا کوچک خان جنگلی، به کوشش: مهدی نورمحمدی، انتشارات سخن، ۱۳۸۸، ص ۱۲۱.

سالار سعید^۱ از رشوندهای رشت کشف نموده بود^۲.

به طوری که آیت الله بحر العلوم اشاره نموده، تاریخچه میرزا کوچک خان را در سال ۱۳۴۷ قمری تألیف و آن را در سال ۱۳۷۰ قمری بازنویس نموده است. این تاریخچه، توسط بازماندگان آیت الله بحر العلوم به کتابخانه مجلس شورای اسلامی اهدا شده و اینک با شماره ثبت ۹۱۰۶۱ و شماره قفسه ۱۵۵۱۵ در این کتابخانه نگهداری می شود. در این جا بر خود لازم می دانم از فاضل ارجمند، جناب آقای عنایت الله مجیدی رئیس محترم کتابخانه رسمی دارالمعارف اسلامی که تصویر آن را در اختیار نگارنده قرار دادند، تشکری می نمایم.

در کتاب حاضر، علاوه بر «تاریخچه میرزا کوچک خان»، دو پیوست نیز به چاپ رسیده است:

پیوست اول، زندگی نامه زندگانی آیت الله بحر العلوم به خط خودش است که از لحاظ مطالعات رجال و تاریخ شناسی اهمیت فراوانی دارد. این نوشته توسط جناب آقای سید حسین مرعشی نوئه وی در اختیار نگارنده قرار گرفته است که از این بابت از ایشان سپاسگزار می نمایم.

پیوست دوم نیز پژوهشی است بدیع در خصوص تبار پدیری میرزا کوچک خان به قلم جناب آقای عنایت الله مجیدی که در این در فصلنامه گزارش میراث به چاپ رسیده است. از آن جا که این نوشته، افق نویی را در این خصوص در منظر علاقه مندان می گشاید و بخشم از آن بر

۱. محمدعلی خان رشوند ملقب به سردار سعید، سالار سعید و سعید نظام رشوند، از مالکین بزرگ منطقه رودبار الموت قزوین.

۲. روزنامه خاطرات عین السلطنت، به کوشش: مسعود سالور - ایرج افشار، ج ۷ (روزگار پادشاهی احمدشاه قاجار، از دولت عین الدوله تا کودتا)، انتشارات اساطیر، ۱۳۷۸، ص ۵۱۴۷.

نوشته آیت الله بحر العلوم استوار است، نگارنده مناسب دید که آن را نیز در کتاب حاضر به چاپ برساند.

امید است با چاپ این کتاب، برگی به تاریخ قطور نهضت جنگل افزوده گردد و گامی - هر چند کوچک - برای شناختن ابعاد شخصیتی میرزا کوچک خان جنگلی برداشته شود.

مهدی نورمحمدی

قزوین: صندوق پستی ۱۷۹۳ - ۳۴۱۸۵

mehdi.nour.m@gmail.com

www.ketab.ir